FOJNIČKI GRBOVNIK, *ILIRSKA HERALDIKA* I BOSANSKO SREDNJOVJEKOVLJE

Dubravko Lovrenović

I pored relativno opsežne literature koja je tokom posljednjih stotinu i više godina širila spoznaje o bosanskoj srednjovjekovnoj heraldici, njezino sustavno vrednovanje još uvijek je u povojima i zato svako novo otkriće, novi metodološki pristup ili pojava znanstvenih djela ohrabruje zaključak o potrebi svestranijih istraživanja ovog važnog segmenta bosanskog srednjovjekovlja. Takvu vrstu poticaja pruža reprint izdanje *Fojničkoga grbovnika* po svemu sudeći nastalog sredinom druge polovice XVII. stoljeća, u vrijeme kada su bosansko srednjovjekovlje već prekrili tišina, mitske predodžbe i legende. Iako u funkciji daleko od znanstvene, nastanak *Fojničkog grbovnika* bio je tijesno skopčan koliko s aktualnim političkim okolnostima i *ilirskom idejom* toliko s ponovnim *otkrićem* južnoslavenskog i bosanskog srednjovjekovlja koje je od tada više puta *otkrivano* rodivši kontroverzama prisutnim sve do danas. To što ni najnovije otkriće svijeta *dobrih Bošnjana* tokom zadnjeg decenija XX. st. također nije rođeno pod sretnom zvijezdom dio je jednoga sumornog kontinuiteta obilježenog spregom ideologije i pseudoznanosti.[1] U ovom slučaju međutim stvari nisu sasvim beznadne, jer povijesni kontekst nastanka *Fojničkog grbovnika* uspostavlja barem tanku vezu s bosanskim srednjovjekovljem i svijetom tadašnjih heraldičkih predodžbi koje su, iako u mutnom i teško raspoznatljivom obliku, u određenoj mjeri ipak nadživjele slom bosanske države 1463.

Zato je i naše polazište u pristupu ovom iznimno vrijednom povijesnom svjedočanstvu zacrtano u srednjem vijeku, uz spoznaju da povijest ne poznaje potpune prekide i diskontinuitete, bez obzira koliko se u bosanskom slučaju

---

[1] Između ostalih o tome: M: Wenzel, Bosanska povijest i austrougarska politika: Zemaljski muzej u Sarajevu i bogumilska romansa, *Erazmus,* 15, Zagreb, 1996. S. M. Džaja, Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi, *Bosna franciscana,* 17, Sarajevo, 2002.

- kako je to poodavno uvjerljivo objasnio Srećko M. Džaja[2] - ponajprije mora govoriti o njima. Odrediti odnos kontinuiteta i diskontinuiteta na primjeru *Fojničkog grbovnika* sa svim za sada teško sagledivim implikacijama, bio bi prvorazredni doprinos povijesnoj znanosti.

Likovni repertoar srednjovjekovne bosanske heraldike u svjetlu europskih heraldičkih predodžbi

Na početku razvoja bosanske heraldike - s nekoliko stotina specifičnih kompozicija sastavljenih od štita i mača - stoje likovni prikazi na stećcima, posebno u oblasti Huma. Ova vrsta *nepotpunih grbova*, koji su vjerojatno pripadali nižem plemstvu, zastupljena je i drugim socijalnim simbolima ili jednostavnim heraldičkim amblemima (životinje, ljiljani, rozete, polumjesec-zvijezda).[3] Pojava heraldičkih simbola na nadgrobnim spomenicima ili grobnoj plastici i novcu također je odraz europskih tendencija.[4] Tu se očituje da je plemićki status uveo upotrebu grba ili heraldike.[5] Upravo težnja za stjecanjem

---

[2] S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463-1804*. S njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić. *Autorizirao i nadopunio autor*. 2. popravljeno i dopunjeno izdanje. ZIRAL - Zajednica Izdanja Ranjeni Labud, knj. 105, Biblioteka *STEĆAK,* knj. 4, Mostar, 1999. (Naslov izvornika: *Konfesionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina - Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1984.)

[3] P. Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, *GZM, NS, (A),* XIX, Sarajevo 1964, 160-163; P. Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*. Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, Sarajevo 1984, 488; B. Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, Školska knjiga, Zagreb 1971, 12. O ovom fenomenu za srednjovjekovnu Srbiju: M. Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji. *Zbornik radova o knezu Lazaru*. Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd – Narodni Muzej Kruševac, Beograd, 1975, 178-179. O rasprostranjenosti motiva polumjesec-zvijezda kao heraldičkog znaka na južnoslavenskom području i u Ugarskoj: A. Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, *Glasnik Skopskog naučnog društva,* XII, Skoplje, 1933, 101; L. Réthy - G. Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, Akademische Druck - U Verlagsanstalt, Graz, 1958; Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 166-168; T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje (prostor, ljudi, ideje)*, Školska knjiga - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1997, 229-230. Dvije šestokrake zvijezde i polumjesec zastupljeni su u grbu grada Hallea na Saali. C. A. Von Volborth, *Heraldik. Eine Einführung in die Welt der Wappen*, Stuttgart-Zürich 1992, 43.

[4] Usp. L. Fenske, Adel und Rittertum im Spiegel früher heraldischer Formen und deren Entwicklung, u: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*, Hrsg. von J. Fleckenstein, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1986, 76-77, 124.

[5] J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000-1500. A History of East Central Europe*, Volume III, Editors P. F. Sugar – D. W. Treadgold, UNIVERSITY OF WASHINGTON PRESS, Seattle and London, 1994, 69.

plemićkog statusa potomka jednog prisilno iseljenog Bošnjanina rodila je i Fojnički grbovnik. Socijalne i političke norme srednjovjekovlja, kako se vidi i na ovom slučaju, nadživjele su krah bosanske države 1463.

Među figuralnim kompozicijama na stećcima značajno mjesto pripada tzv. *"viteškom"* fondu: prikazima konjanika, dvoboja, viteških igara, lova i raznih životinja. Ove kompozicije, koje ilustriraju pojedine detalje iz pokojnikova života ili imaju dublje religiozno-mitološko značenje, standardne su teme u sepulkralnoj praksi europskog prostora.[6] Poseban slučaj predstavlja gotička likovna kompozicija zastupljena na sudačkoj kamenoj stolici iz Bukovice - pored drveta života, na jednoj strani plemkinja, na drugoj vitez - koja asocira na ikonografski prikaz vezan za dekoraciju kamenog prijestolja u mletačkom sv. Marku.[7]

Osim na stećcima punu likovnu refleksiju doživjelo je viteštvo u heraldici. Već na srednjem (tzv. viteškom) pečatu bana Ninoslava, na povelji izdanoj Dubrovniku 1249, nalazi se prikaz *viteškog turnira* - domaće ili dalmatinske izrade; dva konfrontirana konjanika u punoj ratnoj opremi, sa siluetom minijaturnog konjanika u pozadini - tipičan motiv romaničke i gotičke umjetnosti zapadne Europe, koji podsjeća na kompoziciju sa stećka iz Zgošće.[8] Ova likovna kompozicija pokazuje da su grbovi, čiji su nastanak i razvitak tijesno povezani s viteškim turnirima u kasnom XII. i u prvoj polovici XIII. st.[9], u Bosni bili poznati već sredinom XIII. st.[10] Viteški turnir prema francuskom

---

6 M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965, 307-309, 363-365, 371-393; Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, 488-489; N. Miletić, *Stećci*, u: Umetnost na tlu Jugoslavije, Beograd-Zagreb-Mostar 1982, 76-96; I. Fisković, Nadgrobna plastika humanističkog doba na našem primorju, u: *Dalmatinski prostori i stari majstori*, Biblioteka znanstvenih djela, 40, Književni krug, Split 1990, 81; S. Rakić, Predstave figura pokojnika na stećcima, *Naše starine*, XVI-XVII, Sarajevo 1984, 52. Usp. J. Macek, Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen, u: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*. Hrsg. von J. Fleckenstein, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1986, 385; J. K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*. Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1998, 45; V. V. Filip, *Einführung in die Heraldik, Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen*, Hrsg. von Thomas Frenz und Peter-Johannes Schuler, Band 3, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000, 47; R. Barber, *The Knight and Chivalry.* Revised edition, The Boydell Press, Woodbridge, 1995, sl. 14, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29.

7 B. Radojković, Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne u XIV i XV veku, Radovi sa simpozija: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*. Izdanja Muzeja grada Zenice, III, Zenica, 1973, 228.

8 P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Djela ANU BiH, knj. 38, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo 1970, 10-11; L. Thálloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter,* München-Leipzig 1914, 270-271; F. Rački, Stari grb bosanski, *Rad JAZU, CI*, Zagreb, 1890, 146-147.

9 Fenske, Adel und Rittertum im Spiegel früher heraldischer Formen und deren Entwicklung, 148.

10 Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 159. Usp. Lj. Zečević, Tournaments and Chivalry in Bosnia and Herzegovina, u: *Proceedings of the 1991. International ISHPES Congress*,

načinu udomaćio se u Ugarskoj još pod Gézom II. sredinom XII. st.[11] Put kojim je francuski turnir dospio u Češku vodio je preko njemačkih zemalja, tako da su od sredine XIII. st. Češka i Moravska postale pozornicom turnira.[12] Relativno brojni nalazi kasnosrednjovjekovnih mamuza na području današnje BiH, u literaturi poznatih kao "turnirske"[13], dokaz su pažnje koju je plemstvo srednjovjekovne Bosne poklanjalo turnirskim nadmetanjima. Tim jezikom govori i visoka, tzv. turnirska kaciga, osim zadnjih nekoliko decenija karakteristična za XV. st., zastupljena na grbu hercega Stjepana Vukčića Kosače.[14] Istog je značenja prikaz štita – znak viteza-ratnika.[15]

Sa Stjepanom II. viteški se motiv na pečatima bosanskih banova i kraljeva pojavljuje i ustaljuje u novoj formi: u prikazu konjaničkog portreta vladara u *"kompletnoj bojnoj opremi suvremenog viteza."* Ovaj motiv, rađen *"u skladu sa ustaljenim zapadnoevropskim običajima"* zastupljen je na pečatu bana (kralja) Stjepana Tvrtka I. i njegovih nasljednika Stjepana Dabiše i Stjepana Ostoje.[16] Pečat kralja Ostoje pribraja se u *"vrhunska umjetnička dostignuća u čitavoj evropskoj sfragistici."*[17] Viteški pečat pokazuje kako se plemićko moralno shvaćanje izražavalo u tjelesnom držanju.[18] Viteški motiv konjanika - u raskošnoj gotičkoj formi - javlja se na naslovnoj strani glagoljskog misala

Instituto Nacional de Educación Física de Madrid, 1993. s klasifikacijom likovnih motiva na stećcima koji se odnose na viteštvo i turnire.

11 B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940, 425. Sudeći po tome što je papa Bonifacije IX. 1400. dopustio Ruprechtu III. održavanje viteških turnira prema njemačkom običaju (S. Krüger, Das kirchliche Turnierverbot im Mittelalter, u: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*, Hrsg. von J. Fleckenstein, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1986, 422), očito je u njihovoj "stilizaciji" vremenom došlo do regionalne diferencijacije. Tokom druge polovice XV. st. u Češkoj je postojao specifičan turnirski poredak, različit od burgundskog, u osnovi mnogo opasniji (Macek, Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen, 388). Koji je od ovih ili nekih drugih modela na snazi bio u Bosni, na sadašnjem stupnju informiranosti ne može se odrediti.

12 Macek, Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen, 373, 374.

13 M. Sijarić, Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, *GZM BiH, A, (NS)*, 48/49, (1996-2000), Sarajevo, 2001, 311, 313, tabela XI, 41-43.

14 P. Anđelić, Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku, *Tribunia*, 1, Zavičajni muzej, Trebinje, 1975, 84-85.

15 Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji, 178.

16 P. Anđelić, Periodi u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku, *GZM, (A)*, XXV, Sarajevo, 1970, 14-16, 18, 24, 31, 34, 38. Usp. Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, 55; Thálloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, 274-279.

17 P. Anđelić, Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju, *Radovi ANU BiH*, XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12, Sarajevo, 1969, 287.

18 J. Bumke, Höfischer Körper - Höfische Kultur, u: *Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche*. Hrsg. von Joachim Heinzle, Insel Verlag, Leipzig, 1994, 68-69.

splitskog hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Taj likovni prikaz identičan je prikazu Ulricha od Lichtensteina, istina na višoj umjetničkoj razini.[19] U Bosni se potvrđuje čvrsto pravilo da je svatko mogao birati pečat po svome ukusu, uz jedino ograničenje da nije smio biti identičan s nekim drugim pečatom.[20]

Iako je osporena teza Thallóczya da lik viteza na konju - u njegovoj ranijoj fazi - predstavlja grb Kotromanića, ostaje činjenica da se i na zlatnom guldenu Ludovika I., na kompleksnom grbu ugarske kraljice Elizabete Kotromanić, kao i u složenom grbu kraljice Katarine Kotromanić isklesanom na njezinu grobu u Rimu, također nalazi vitez u bojnoj opremi.[21] Motiv koji prikazuje kralja (viteza) na konju starijeg je datuma u Ugarskoj, kao što pokazuje novac Bele IV., Ladislava IV. Kumanca i Andrije III.[22] Sličan prikaz konjanika - okrenutog na desnu stranu - zastupljen je na pečatu velikog litavskog kneza Witolda i brandenburškog markgrofa Sigismunda.[23] Ovaj viteški pečat Sigismund je od oca Karla IV. dobio kao osmogodišnjak; on je trebao predočiti njegovu moć i bio je raskošniji nego očev na početku vladavine.[24] Premda nije rado sudjelovao na viteškim turnirima, Sigismund je dao poticaj da se pečat, jedan od atributa viteštva, proširi u Ugarskoj.[25] Přemysl II. Ottokar na pečatu je u punoj opremi predstavljen kao turnirski vitez[26], a u sličnoj su maniri izrađeni pečati tuluskih grofova Rajmunda VI. i VII.[27] Likovni prikazi na pečatima engleskog kralja Richarda I. Lavlje Srce, Tomasa de Beauchampa od Warwicka (1344), češkog kralja Ivana I. Luksemburškog, Rudolfa IV. nadvojvode austrijskog te saksonskog vojvode i izbornog kneza

---

[19] Usp. Barber, *The Knight and Chivalry*, sl. IV.

[20] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 87.

[21] Anđelić, Periodi u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku, 95, nap. 196; J. M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14-16 Jahrhundert*, Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa. Hrsg. von M. Hellmann, VI, Wiesbaden, 1973, 23; Thálloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, 282-283, 309.

[22] Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela XIII, XVII i XIX.

[23] Thálloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, 283; E. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, sl. 1. Usp. Fenske, Adel und Rittertum im Spiegel früher heraldischer Formen und deren Entwicklung, sl. 1, 2, 4; J. K. Hoensch, *Kaiser Sigismund Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*, C. H. Beck, München, 1996, 39, sl. 3; E. Rimša, *The Heraldry of Lithuania*, I, Baltos Lankos, Zigmantas Kiaupa, 1998, 10.

[24] Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437*, 49. Usp. Filip, *Einführung in die Heraldik*, 43.

[25] Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437*, 57.

[26] Macek, Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen, 375; J. Žemlička, *Století Posledních Přemyslovců /Český Stát a Společnost ve 13 Století/*, Panorama, Praha, 1986.

[27] M. Lambert, *Ketzerei im Mittelalter. Häresien von Bogumil bis Hus*, Verlag Callwey, München, 1981, 176.

Ernesta pripadaju istoj viteškoj inspiraciji.[28] Jedan od najstarijih njemačkih konjaničkih pečata potječe iz 1103, a pripada Henriku III. Koruškom.[29] Motiv iste vrste prisutan je u Poljskoj prije polovice XIII. st.[30] Nalazi se i na reversu velikog pečata srpskog kralja Stefana Vladislava utisnutog na povelji izdanoj Dubrovčanima oko 1240, kao i na pečatu Uroša I. na njegovoj povelji Dubrovniku od 23. VIII. 1254.[31]

Pojava i evolucija tzv. viteških pečata s likovnim prikazima vladara, koji su se od sredine XI. st. iz Francuske raširili na njemačke vladarske dvorove, a preko Williama Osvajača na Englesku, pokazatelj je tendencija vremena i razvitka dvorsko-viteške kulture, predstavljajući njezin posebno reprezentativan slikovni simbol. Osim toga, za fazu rane heraldike viteški je pečat najvažniji i najstariji izvor.[32] Prvi predstavnik njemačkog plemstva koji je 1083. god. koristio francuski tip pečata bio je knez Konrad Luksemburški.[33] Vrhunac heraldike bez sumnje je vrijeme europskog viteštva, tj. od polovice XII. (otprilike nakon Drugog križarskog rata) do kraja XV. st. To je vrijeme u kojem je heraldika stvarno bila omiljeni dio rata i dvorskog života.[34]

Daljnja faza upotrebe heraldičkog znakovlja obilježena je sredinom XIII. st. predstavama turnira i orla, odnosno križa s monogramom i orla na pečatima bana Ninoslava i humskog kneza Andrije.[35] Rasprostranjenost likovnog prikaza orla kao heraldičkog znaka u Europi, posebno u njemačkom govornom području[36], daje osnovu za pretpostavku da je upravo odavde "dolepršao"

---

[28] R. Dennys, *The Heraldic Imagination*, Clarkson N. Potter, Inc./Publisher, New York, 1976, 28, sl. a, b i c, 31, 32; C. Mackinnon of Dunakin, *The observer's book of Heraldry*, Frederic Warne & CO. LTD, London-New York 1966, 3.

[29] J. Bumke, *Courtly Culture. Literature and Society in the High Middle Ages*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Oxford. 1991, 287, sl. 32.

[30] *HISTORIA POLSKI*, Tom I do roku 1764 Cześć I do połowy XV w. pod redakcja Henryka Łowmianskiego. Opracowali: J. Bardach, J. Baszkiewicz, A. Gieysztor, Z. Kaczmarczyk, G. Labuda, E. Maleczyńska, M. H. Serejski, M. Sczaniecki, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1960, 313, sl. 82, 572, sl. 176.

[31] S. Marjanović-Dušanić, *Vladarska ideologija Nemanjića. Diplomatička studija*, SKZ-Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslave Crkve-CLIO, Beograd 1997, likovni prikaz iza str. 116; S. Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka*, SANU, Posebna izdanja, knjiga DCXXIII, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 18, Beograd, 1994, 104-105.

[32] Fenske, Adel und Rittertum im Spiegel früher heraldischer Formen und deren Entwicklung, 83-84, 130; Filip, *Einführung in die Heraldik*, 15, 42.

[33] Bumke, *Courtly Culture. Literature and Society in the High Middle Ages*, 81.

[34] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 16.

[35] Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, 563. Usp. Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji, 174.

[36] Usp. C. A. Von Volborth, *Heraldik. Eine Einführung in die Welt der Wappen*, 14, 18, 19, 21, 38, 40, 67, 69, 79, 83, 101.

na pečate bosanske i humske gospode. Ni u ovom slučaju ne treba isključiti izravne ugarske utjecaje, budući da se prikaz orla nalazi na novcu Andrije II., Bele IV., Stjepana V. i Andrije III. [37] Heraldički znak orla odomaćen je u Poljskoj u drugoj polovici XIII st., a nalazio se još na denaru Boleslava Hrabrog.[38] Orao raširenih krila nalazi se na pečatu Grgura Vukosalića (1418), a utjecaj njemačke heraldike - prikaz *crnačke glave* - primjetan je i u Ohmučevićevu zborniku.[39] Na pečatima bribirskih Šubića prisutan je heraldički znak orlova krila.[40] Upotreba dvoglavog orla u srpskoj vladarskoj porodici Nemanjića sigurno datira već od druge četvrtine XIV. st., vjerojatno i ranije od kraja vladavine kralja Milutina.[41]

Još je Stjepan II. Kotromanić posjedovao *nepotpuni grb*, u dvije varijante prikazan na jednoj vrsti njegova novca (dinara): *kaciga, okrenuta nalijevo, iznad nje krupna rozeta s čelenkom od perja; nalijevo okrenuta kaciga, jastučić i rozeta bez čelenke.*[42] Ova heraldička kompozicija napravljena je po uzoru na suvremeni novac srpskog kralja Dušana.[43] Na trećoj vrsti banova novca prikazan je **potpuni grb:** *udesno nagnut štit srcolike forme s centralno postavljenom šestokrakom zvijezdom, iznad štita je kaciga s istaknutim vizirom i kratkim velom koji pada preko cijele kacige nad kojom je postavljen četvrtasti "jastučić" čiji se kutovi produžuju u križiće, nad "jastučićem" je čelenka u formi šestokrake zvijezde zaobljenih krakova, dok iz rozete izbija perjanica s tri pera.*[44] Politološko značenje ove heraldičke kompozicije - posebno šestokrake zvijezde[45] - teško je odrediti, ali to što se na reversu u sva

---

37 Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela, XI, XIV, XVIII i XIX.

38 B. Paszkiewicz, Od symbolu do herbu. Orly polskie na monetach sredniowiecznyh, u: *ORZEL BIALY.* Materialy sesji naukowej w dniach 27-28 czerwca 1995 roku na Zamku Krolewskim w Warszawie pod redakcja Stefana K. Kuczynskiego WYDAWNICTWO – DIG, Warszawa, 1996, 15, 19, 20, 21, 23, 28, 29. Usp. J. Szymański, *HERBARZ średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszava, 1993, 73, 93, 189, 264, 279; *HISTORIA POLSKI*, 387, sl. 115, 425, sl. 124, 455, sl. 131, 457, sl. 132, 461, sl. 133, 538, 166, 614, sl. 187.

39 Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, 571, 574.

40 Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 229. O orlu kao heraldičkom znaku: Dennys, *The Heraldic Imagination*, 168-174. O upotrebi dvoglavog orla kod Turaka Seldžuka i bizantskih careva u Niceji u XIII. st.: D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, PLATO – XX VEK, Beograd, 1999, 47-48. Naslov originala: Dimitri Kitsikis, *L' Empire ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985.

41 Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji, 179-180.

42 I. Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, *GZM*, Sarajevo, 1943, 275.

43 Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 164; S. Dimitrijević, Problemi srpske srednjovekovne numizmatike*, Istorijski glasnik*, 1-2, Beograd, 1957, sl. 14, 15 i 16.

44 Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, 275; Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 165; Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, 12, 47-49.

45 Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, 33.

tri slučaja nalazi Isus na prijestolju govori o sakralnoj dimenziji legitimiranja vlasti i vladarskoj samosvijesti bosanskog bana. Krist Pantokrator koji u ruci drži knjigu zakona – motiv na aversu novca kralja Sicilije Rogera II. – smatra se tipičnim bizantskim portretom i predstavlja izvor svevremenske vlasti.[46] Dvije šestokrake zvijezde sa dva polumjeseca i dvije ptice nalaze se 1417. god. u grbu ugarske obitelji Ders[47], a 1431. jedna takva zvijezda krasila je grb porodice Bereny Kakas.[48] Zvijezde u Njemačkoj imaju većinom šest, a u Francuskoj i Engleskoj pet zraka.[49] Mogućnost da je upotreba polumjeseca i rozete kao heraldičkih motiva u Bosnu posredovana iz Ugarske čini su prihvatljivom[50], ali isto tako treba računati s njihovom prastarom umjetničkom upotrebom. Na zlatnoj buli ugarskog kralja Andrije II. iz 1224. nalaze se polumjesec i rozeta.[51] Dva polumjeseca, dvije osmokrake i pet šestokrakih zvijezda prikazani su na grbu Antonija i Mihovila "de Levew", koji im je 3. V. 1453. u Beču dodijelio ugarski kralj Ladislav.[52] Polumjeseci i šestokrake zvijezde predstavljeni su na grbovima velikih meštara njemačkog viteškog reda Karla von Trier i Michaela Kuchmeistera.[53] Među najrasprostranjenijim heraldičkim obilježjima češko-moravskog bazena upravo su ovi lunarni znaci.[54] I na heraldičkom "nebu" viteštva Poljske sjaje polumjesec i šestokrake zvijezde.[55] Prvi i drugi veliki pečat engleskog kralja Richarda I. Lavlje Srce

---

[46] J. Deér, *The Dynastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1959, 161.

[47] T. Lehoczky, *A Petri Ders család czímeres levéle 1417-böl*, Turul, XX, Budapest, 1902.

[48] L. Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* I, 1901, 63-64.

[49] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 57.

[50] M. Wenzel, *Bosanski stil na stećcima i metalu. Bosnian Style on Tombstons and Metal*, Sarajevo – Publishing, Sarajevo, 1999, 72.

[51] J. Deér, *Die Heilige Krone Ungarns*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 91. Band, Hermann Bohlaus, Wien, 1966, sl. 351.

[52] Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* I, 71-72. Usp. Fejérpataky, Isto, 77-78; L. Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* II, 1902, 59-60, 63-64.

[53] H. G. Boehm, *Hochmeisterwappen des Deutschen Ordens 1198-1618*, Frankische Nachrichten Druck – Und Verlags – GMBH, Tauberbischofsheim, 1990, 45, 67.

[54] M. Mysliviček, *ERBOVNÍK 2, Aneb kniha o znacích i osudeceh rodů žijících v Česhách a na Moravě, Horizont*, 1997, 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 58; J. Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Kubínyiho Zbierka Pečatí, I*, Vydalo Vydavatel'stvo Osveta n. p., Martin roku, 1980, 38, 69, 73, 78, 81, 85, 92, 103, 106, 115, 128, 132, 155, 165, 167, 172, 182, 192, 204, 226, 234, 241, 243, 254; J. Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Pet'kova zbierka pečatí, II*, Vydalo vydavatel'stvo Osveta, n. p., Martin roku, 1986, 17, 28, 37, 42, 45, 76, 81, 89, 98, 105, 107, 116, 117, 121, 124, 130, 138, 149, 151, 156, 168.

[55] Szymański, *HERBARZ œredniowiecznego rycerstwa polskiego*, 83, 98, 119, 174, 189, 210, 237-238, 242, 256, 281.

ukrašeni su polumjesecom i šestokrakom zvijezdom.[56] Grbovi viteštva Poljske iz vremena kralja Ludovika I. sadrže mnoge od heraldičkih oznaka prisutnih na grbovima bosanskog plemstva: vuka, lava, ljiljane, šestokraku zvijezdu, polumjesec i ljiljanovu krunu.[57]

S proglašenjem kraljevstva uslijedila je prva reforma grba Kotromanića, koji je daljnjom evolucijom postao grbom bosanske države. Zlatnom žicom, na brokatnoj tkanini istkani grb Tvrtka I. Kotromanića, predstavljen na plaštu kojim je bio pokriven njegov grob u crkvi sv. Nikole u Milima, sadrži sve elemente *potpunog grba* izrađenog u duhu zapadnoeuropske heraldike: štit, kacigu, veo, krunu i perjanicu.[58] U zlatom opšiveni brokat odjeven, sa srebrenom krunom na glavi, s carskom vladarskom jabukom u ruci i znakom Zmajeva reda na prsima, prosinca 1437. u Velikom Varadinu uz noge sv. Ladislava i prvu suprugu Mariju, sahranjen je bio Sigismund Luksemburški.[59] Još jedan od materijalnih dokaza o rasprostranjenosti ove "kraljevske" religije. Centralnu figuru grba Kotromanića predstavlja kruna s ljiljanima. Kao heraldički znak pojavila se kruna već u XIII, a tokom XIV. st. probile su se *nacionalno tipične* kraljevske krune.[60] U grobu jednog ratnika ugarskog kralja Ludovika I. otkrivenom u Felsőszentkirály na vidjelo je izišao štit ukrašen sa 16 srebrenih okova u obliku ljiljana, teških ne manje od jednog kilograma.[61]

Međunarodno značenje anžuvinskih ljiljana, koji od tada zauzimaju trajno mjesto u grbu Kotromanića i Bosne, pokazuje njihova rasprostranjenost kao heraldičkog simbola diljem zapadne Europe. Između ostalih, nalazimo ih u grbu: Trsta, Pariza, Firenze, Epinala, na zajedničkom grbu engleskih porodica Portman i Berkley, na grbu Marije Medici, na grbu francuskih kraljeva, hercega od Orleana i Anžua te francuskog "dofena" (prijestolonasljednika).[62]

---

56 Dennys, *The Heraldic Imagination*, 31.

57 A. Heymowski, Les chevaliers polonais de l'epoque de Louis le Grand representes dans l'Armorial Bellenville (avec illustrations), u: *Louis The Great King of Hungary and Poland*. Edited by S. B. Vardy, G. Grosschmid, L. S. Domonkos, East European Monographs, Boulder, New York, 1986.

58 P. Anđelić, Grobovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog, *GZM, NS, (A),* XVII, Sarajevo, 1962, 169-170 (Likovne predodžbe: tabela I); P. Anđelić, Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog, *GZM, NS, (A),* XXXIV/1979, Sarajevo, 1980, 216-218. Brokat je u Bosnu uvožen iz centara tekstilne proizvodnje u Italiji ili srednjoj Europi. Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, 539.

59 Usp. Hoensch, *Kaiser Sigismund Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*, 461.

60 Filip, *Einführung in die Heraldik*, 71.

61 I. Bertényi, Hungarian Culture in the Middle Ages, u: *A CULTURAL HISTORY OF HUNGARY From the Beginnings to the Eighteenth Century*. Edited by L. Kósa, Corvina – Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 95.

62 C. A. Von Volborth, *Heraldik. Eine Einführung in die Welt der Wappen*, 42-43, 80, 87, 89; W. Blockmans, *A History of Power in Europe. Peoples, Markets, States*, Fonds Mercator Paribas, Antwerp., 1997, 124; Dennys, *The Heraldic Imagination*, 37, 41, 92, 103, 107, 112, 130, 143, 160.

Samo u Francuskoj je 5.500 porodica, gradova i korporacija na svom grbu imalo ljiljan.[63] Četiri stilizirana ljiljana smještena među čupercima bujne lavove grive, raspoređena pravilno na rubove zamišljenog romba, prepoznata su na grbu hercega Stjepana Vukčića Kosače.[64] Grb srpskog despota Đurđa Brankovića također su krasili i ljiljani.[65] Uz kralja Ludovika I. jedan od osnivača sveučilišta u Pečuju, biskup Vilmos, imao je grb s križem, dva ključa i četiri ljiljana. Biskup Gyorgy Szathmary svoj grb je početkom XVI. st. također ukrasio ljiljanom.[66] Ljiljani se nalaze na štitu i konjskom pokrovcu jednog od španjolskih vitezova sv. Jakova.[67] Heraldički znak ljiljana stoljećima je (1239-1618) krasio grb njemačkog viteškog reda.[68] Heraldičke kompozicije Češke i Moravske prepune su ljiljana.[69] Ovaj rasprostranjeni cvijet europske heraldike "niknuo" je i u Poljskoj.[70] Početkom XVII. st. darovao je vladar Sigismund III. Vasa litvanskoj porodici Jurbarkas grb s tri bijela ljiljana na crvenoj podlozi, a 25. VI. 1654. dodijelio je poljski kralj Ivan II. Kazimir gradu Šeduva grb s ljiljanom smještenim na tijelu orla.[71] Ljiljane nalazimo na novcu moldavskog vojvode Petra I. Mušata koncem XIV. st., kao i na novcu napuljske kraljice Ivane II.[72] Zlatni dukat ugarskog kralja Karla Roberta iskovan 1325. ukrašen je motivom ljiljana.[73]

Tradicija korištenja ljiljana kao alegorije vezuje se još za Bibliju. Budući da je slika ljiljana bila poistovjećena s Kristom kao dobrim pastirom, ispostavili su se kroz to još daljnji aspekti za alegorije. Kao prastari ornament stilizirani ljiljan iz Perzije je dospio u Bizant, a tamo se već prije Karolinga

---

[63] S. Novaković, Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti, *Godišnjica Nikole Čupića*, VI, Beograd, 1884, 21. nap. 1.

[64] Anđelić, Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače, 84.

[65] V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, III, Matica hrvatska, Zagreb, 1972, 269. s odgovarajućom likovnom predodžbom.

[66] *Historic Millenary Heritage of Pecs*, 2001, 39, 45, 47.

[67] Barber, *The Knight and Chivalry*, sl. 54.

[68] Boehm, *Hochmeisterwappen des Deutschen Ordens 1198-1618*, 23-93.

[69] Mysliviček, *ERBOVNÍK 2,* 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 13, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 54, 56, 58; Novák, RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Kubínyiho Zbierka Pečatí, I, 39, 66, 83, 108, 110, 120, 121, 125, 128, 204, 247.

[70] Szymański, *HERBARZ œredniowiecznego rycerstwa polskiego*, 91, 123, 126, 149, 218, 234, 293, 306.

[71] Rimša, *The Heraldry of Lithuania*, 46-47, 104-105.

[72] L. Huszár, Das ungarische Wappen auf fremden Münzen im Mittelalter, *MÉLANGES offerts à SZABOLCS DE VAJAY Vice-Président de l' Académie internationale d' héraldique à l' occasion de son CINQUANTIÈME ANNIVERSAIRE par ses amis, ses collègues et les membres de l' Académie rassemblés et présentés par le comte d' ADHÉMAR de PANAT et le chevalier Xavier de GHELLINCK VAERNEWYCK et suos la direction de Pierre BRIÈRE agrégé de l' Université*, BRAGA LIVRARIA CRUZ, 1971, 332-333.

[73] Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela XXII; I. Lázár, *Kleine Geschichte Ungarns*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 86.

može dokazati na vladarskom znamenju.[74] Kao kraljevski simbol javlja se ljiljanov cvijet u Franačkoj i Francuskoj vrlo rano: nalazi se na vrhu žezla i na pečatu Karla Velikog, dok se početkom XI. st. pojavljuje kao ukrasni porub krune kralja Roberta. Nijedan od njih nema nikakvu heraldičku konotaciju, jer su prethodili vremenu heraldike u punom značenju tog naziva. Najkasnije sljedećeg stoljeća ljiljanov cvijet redovno je korišten kao znak francuskih kraljeva, dok se dobro poznati štit s ovim motivom prvi put javlja na kraljevskom pečatu Luja VIII. oko 1223/6. Legenda o ljiljanovu cvijetu pojavljuje se znatno kasnije od vladavine kralja Klodovika, ali nije poznato kada je prvi put ušla u opticaj. Vjerovalo se da je Blažena Djevica Marija s neba poslala ljiljan – od najranijih vremena njezin osobiti znak – kralju Klodoviku kao znak božanske milosti. Verzija legende u Časoslovu iz Bedforda sadržava to da je ovaj znak sam Bog poslao Klodoviku, a na slici se može vidjeti Bog kako anđelu uručuje plavu zastavu s tri ljiljana. Ispod je, u oklopu i s mamuzama, predstavljen Klodovik uvođen u dužnost obredom viteštva (mač je još na oltaru iza njega), primajući poznati štit: tri zlatna ljiljana na azuru. Prikaz na štitu francuskog kraljevskog grba iz 1376. sveden je na tri ljiljanova cvijeta, simbolizirajući Sveto Trojstvo.[75] Istom simbolikom Svetoga Trojstva ovjenčana je kompozicija s po tri ljiljanova cvijeta odijeljena poprečnom prugom na štitu grba Kotromanića, kao i kruna od tri ljiljana predstavljena na četverostrukom zlatniku kralja Tvrtka I.[76], na novcu Stjepana Ostoje, Tvrtka II. Tvrtkovića, Stjepana Tomaša i Stjepana Tomaševića te na kraljevskim pečatima.[77] Kruna s tri ljiljanova cvijeta prikazana je na novcu ugarskih kraljeva Bele IV., Stjepana V., Andrije III., Karla Roberta, Ludovika I., kraljice Marije, Sigismunda Luksemburškog, Vladislava I. Jagelovića, Ladislava V. Postuma i Matijaša Korvina.[78]

Boje grba – azurno plava podloga štita i zlatna boja ljiljana – također potvrđuju sjaj ove svete simbolike. Plava boja predstavljala je nebo u vedrom

---

[74] P. E. Schramm (Hg.), *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, Schriften der Monumenta Germaniae historica (Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters), 13/II, Hiersemann Verlag, Stuttgart, 1955, 413.

[75] Dennys, *The Heraldic Imagination*, 110-111.

[76] Vidi likovne predodžbe: Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, 287. (novac je pogrešno atribuiran kralju Stjepanu Tomaševiću); M. Dinić, Veliki bosanski zlatnik, *Istorijski časopis*, 3, Beograd 1952, 44, sl. 2, 49. Ugarski kralj Ladislav V. iskovao je trostruki, Matijaš Korvin dvostruki, Vladislav II. dvostruki i petostruki, Ludovik II. dvostruki i trostruki, a Ivan Zapolja trostruki i desetostruki zlatni gulden. Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela XXXII, XXXIV, XXXVIII, XLII, XLV.

[77] Š. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, *Artističko-tipografički zavod Dragutina Albrechta*, Zagreb 1875, tabela XVI i XVII; Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, 281-288; Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 23. i dalje.

[78] Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela XIII, XV, XVIII, XXIII, XXV, XXVIII, XXX, XXXII, XXXIII, XXXV i XXXVI.

sunčanom danu, kada su svi oblaci izgnani, obilježavajući pobožnost i iskrenost. Plemenitija nego druge, zlatna boja simbolizirala je sunčevo svjetlo, puna kreposti i tako prijatna da je doktori daju kao djelotvornu okrepu smrtno bolesnom čovjeku, a stara pravila određuju da je osim vladara nitko ne može nositi.[79] Razvoj heraldike direktno je bio vezan s društveno-političkom promocijom pojedinaca kako, između ostalih brojnih primjera, pokazuje njezin razvoj u Firenzi.[80] Ni u tom pogledu nije srednjovjekovna Bosna predstavljala iznimku. Da je tako, dokaz pruža i jedinstveni primjerak srednjovjekovnih bosanskih mamuza s ovalnom hvataljkom izvedenom u obliku ljiljana.[81]

U heraldičkom smislu *potpunom grbu* pripada i prikaz s pečatnog prstena Pribinića, pronađenog u grobnici Tvrtka I.: štit (iz kojeg izbija lik vuka), kaciga, plašt i perjanica.[82] Dvije figure vuka razjapljenih čeljusti probodenih strijelama nalaze se na grbu ugarske obitelji Hassaghi iz 1418. god.[83] Na mnogim grbovnim kompozicijama Češke i Moravske uočljivi su vukovi, među desetinama drugih heraldičkih motiva ove regije istočno-centralne Europe.[84] Vuk razjapljenih čeljusti predstavljao je heraldički amblem zetskih Balšića.[85]

Heraldička simbolika Ugarske snažno je utjecala na oblikovanje obiteljskog grba Hrvoja Vukčića Hrvatinića. I njegov grb sa štitom, luksemburškim dvorepim lavom, oklopljenom rukom s podignutim mačem, kacigom i plaštom, pripada fondu *potpunih grbova.* Prije ovog - dok se nalazio u političkom taboru Ladislava Napuljskog - koristio je Hrvoje Vukčić grb s anžuvinskim ljiljanima.[86] Varijacija ovih grbova, bez anžuvinskih i luksemburških heraldičkih oznaka - sa štitom, kacigom s plaštom i oklopljenom rukom u čelenci - koji nakon Hrvojeve smrti postaje grbom Hrvatinića, nalazi se na pečatu Hrvojeva sinovca Jurja Vojsalića.[87]

---

[79] Dennys, *The Heraldic Imagination*, 46-47.

[80] Usp. R. Brogan, *A Signature of Power and Patronage. The Medici Coat of Arms, 1299-1492*, PETER LANG, New York-San Francisco-Bern-Baltimore-Franfurt am Main-Berlin-Wien-Paris, 1993, 16. i dalje.

[81] Sijarić, Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 313, tabela IX, 34-35.

[82] Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, 222-223.

[83] E. Reisig, *Hassaghi Farkas Márton czímerlevéle 1418-böl*, Turul, XIV, Budapest, 1896. Usp. Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* II, 49-50.

[84] Mysliviček, *ERBOVNÍK 2,* 1, 5, 13, 14, 15, 17, 39, 47, 50, 55, 56; Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Kubínyiho Zbierka Pečatí,* I, 39, 131, 143-144.

[85] Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji, 175, 176, nap. 20.

[86] S. M. Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, u*: Jukić, 15*, Sarajevo 1985, 89. Politička promjena - tj. povezivanje s njemačkim viteškim redom - uvjetovala je preuzimanje srebrene i crne boje na grb češkog kralja Přemysla II. Ottokara. Filip, *Einführung in die Heraldik*, 18.

[87] Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 54-55.

Motiv oklopljene ruke - znak viteškog dostojanstva - tipičan je ukras ugarskih grbova; u velikom *Sibmacherovu grbovniku* - samo za porodice čije prezime počinje slovima A i B - našlo ih se 91 u cimeru i 13 u štitu.[88] Ispravom izdanom u Konstanzu 27. III. 1415. obdario je kralj Sigismund grbom s motivom ruke i mača svoga dvorjanina Ladislava sina Jakova "de Kewzeg" i njegove srodnike.[89] Češko-moravsko plemstvo kasnog srednjeg vijeka i renesansnog vremena u svojim grbovima koristilo je i motiv oklopljene ruke s mačem, bodežom, zastavom, sjekirom, čekićem, strijelom, polumjesecom i buktinjom.[90] Među plemstvom Slovačke, ili plemstvom stranoga porijekla koje je u Slovačkoj posjedovalo imanja odnosno administrativne funkcije, motiv oklopljene ruke – obično s mačem - na prijelazu iz XVI. u XVII. st. jedan je od raširenih.[91] Oklopljena ruka s mačem ili strijelom kao heraldički motiv poznata je bila i u Poljskoj.[92] Od Poljske, preko Češke i Ugarske do Bosne – po gotovo cijeloj vertikali istočno-centralne Europe - gizdaju vitezovi svoje grbove ovim znakom staleške pripadnosti. Nekad je to znak prijateljstva, nekad prijetnje i rata.

Ne može se isključiti mogućnost da je heraldička simbolika Ugarske izravno utjecala na formiranje obiteljskog grba bosanskih Pavlovića. Njihov grb - kao što je poznato - sačinjavale su tri snažne kule završetka u obliku isturenih kruništa na kojima su izgrađeni snažni zupci (prsobrani), od kojih je srednja gotovo dvostruko viša od bočnih, prikaz koji se u punoj formi razvio u vrijeme Radosava i Ivaniša Pavlovića.[93] Ovaj likovni prikaz do detalja je identičan s prikazom koji se nalazi na jednoj vrsti novca ugarskog kralja Andrije III. na prijelazu iz XIII. u XIV. st.[94]

Gotovo svi bosanski grbovi imaju trokutaste, odnosno srcolike konjaničke štitove - do konca XIV. st. prevladavali su u Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji i Ugarskoj - što govori da su njihove heraldičke kompozicije u osnovi nastale upravo do tog perioda. Slično je i s oblikom kacige (Topfhelm, heaume), koji se gubi u XV. st.[95] Istina bez heraldičkih konotacija, motiv kacige prisutan je

---

88 A. Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, *GZM (A), NS*, IX, Sarajevo, 1954, 93. Usp. C. C. A. Von Volborth, *Heraldik. Eine Einführung in die Welt der Wappen*, 111.

89 Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* I, 40-41. Usp. Fejérpataky, Isto, 59-60; Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek),* II, 43-44.

90 Mysliviček, *ERBOVNÍK 2*, 5, 6, 9, 11, 12, 15, 21, 26, 31, 32, 34, 37, 39, 40, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 57.

91 Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Kubínyiho Zbierka Pečatí*, I, 38, 47, 72, 76, 78, 92, 108, 111, 132, 135, 212, 249, 253, 270; Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Pet'kova zbierka pečatí,* II, 17, 22, 27, 28, 37, 50, 55, 59, 70, 75, 76, 107, 114, 119, 126, 128, 134, 150, 157, 161.

92 Szymański, *HERBARZ œredniowiecznego rycerstwa polskiego*, 225, 227, 295.

93 Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 48-54.

94 Réthy - Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, tabela XIX, br. 370.

95 Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 159-160.

već na novcu bana Stjepana II. i Tvrtka I. Kotromanića, a u njegovoj zapadnoj formi preuzet je u bosansku numizmatiku ili izravno s jedne vrste dinara ugarskog kralja Karla Roberta ili posredno s novca srpskih vladara, kojim je kao uzor također služio dinar ugarskog suverena.[96]

Osnovano se - zbog njegovih jakih veza s kraljem Sigismundom i članstva u Zmajevu redu - pretpostavlja da je *"zlamenje lava"* spomenuto u popisu blaga Sandalja Hranića predstavljalo dio njegova grba i da je ugarsko-luksemburške provenijencije. Ovaj lav (grifon), predstavljen kako drži zastavu s dva križića, život je nastavio u potpunom grbu hercega Stjepana, formiranom u duhu zapadnoeuropske heraldike i stilskih osobina renesanse, a sastoji se od štita, kacige s velom i čelenke. Prema ovom predlošku formiran je i grb vojvode Vladislava, sina hercega Stjepana, a sličnim su se grbom služili njegov brat Vlatko i sin Balša u emigraciji.[97] Prikaz lava jedan je od najraširenijih heraldičkih znakova Češke i Moravske, a lav sa zastavom – kao preslikan s grba hercega Stjepana – nalazi se na grbu Dravecky Stefana iz 1620/21, ali i na nekim drugim grbovima.[98] Kosačin grb, kojim dominira lav sa zastavom, nalazio se na jednoj od njegovih dviju raskošno uređenih palača u Dubrovniku. Lik lava koji u šapama drži zastavu (ili sličan predmet) u širu primjenu ulazi tek u doba renesanse i baroka; u prvoj polovici XV. st. ova se forma sreće samo iznimno.[99] Dvorepi lav zastupljen je na reversu praških groša kralja Vaclava II.[100] Grb s motivom lava koji drži luk i strijelu dodijelio je u Konstanzu 25. VII. 1417. kralj Sigismund Martinu "de Petenyehaza".[101] Uvažavajući i njegove ratne zasluge stečene u Bosni dodijelio je Sigismund 7. II. 1418. u Konstanzu Pavlu Toroku "de Lazlokarcha" grb na kojem su predstavljene dvije glave lava probodene mačevima.[102] Inače, veći je broj

---

96 Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, 276-279; Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka*, 89-91.

97 Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 75-82; Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, 95.

98 Mysliviček, *ERBOVNÍK 2*, 1, 2, 3, 4, 5, 9, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 34, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 58; Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Kubínyiho Zbierka Pečatí*, I, 40, 45, 53, 77, 79, 82, 83, 85, 86, 88, 99, 101, 110, 115, 120, 133, 140, 143, 149, 154, 158, 160, 161, 164, 173, 183, 185, 199, 201, 202, 206, 218, 230, 235, 245, 251, 259, 262, 271, 275, 276; Novák, *RODOVÉ ERBY NA SLOVENSKU. Pet'kova zbierka pečatí*, II, 15, 20, 26, 36, 37, 55, 57, 58, 63, 74, 94, 97, 102, 144, 146, 147, 153, 157; I. Rada, V. Vaniček, P. Čornej, I. Čornejová, *DÌJINY ZEMÍ KORUNY ČESKÉ*, I, Paseka, Praha, 1992, 93.

99 Anđelić, Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače, 85, 90.

100 J. Žemlička, *Století Posledních Přemyslovců /Český Stát a Společnost ve 13 Století/*, Panorama, Praha, 1986.

101 Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, I, 45-46.

102 Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, II, 23-24. Usp.. Fejérpataky, Isto, 63-64.

ugarskih velikaša koji su u ovo vrijeme na račun ratnih zasluga stečenih na bojnim poljima u Bosni za ugarsko kraljevstvo i kralja Sigismunda obdareni pravom korištenja grba.[103]

Lavovi se nalaze i na grbovima poljskoga viteštva.[104] Lik češkog lava, uspravljenog na zadnje noge, s krunom na glavi, krasila je pećnjake proizvedene u ugarskim keramičkim radionicama u Nyéku početkom XV. st., a arheološkim je nalazima zasvjedočena i na pećnjacima korištenim u Beogradu.[105] Lav je jedna od standardnih heraldičkih figura, a "kao kralj životinjskog svijeta lav je *par exellence* heraldička životinja kraljeva i vladara." Lav je imao i šire simboličko značenje, što pokazuje grob cara Friedricha II. Hohenstaufovca u katedrali u Palermu na Siciliji, gdje lavovi predstavljaju čuvare njegova groba bez posebne religiozne simbolike, ali s heraldičkim referencama.[106] Heraldičke su konotacije figure lava (zmaja) s nadgrobnih ploča bosanskih kraljeva na Bobovcu, kao i dva lava predstavljena na aversu pečata Tvrtka I.[107] Anđeli koji pridržavaju plašt i krunu predstavljaju *kerubine* - čuvare trona i svetih mjesta, povremenih strašnih poslanika Božjih, ponekad poslanika upućenih osobito štovanim smrtnicima.[108] Ista je funkcija i četiri anđela prikazana na aversu pečata Tvrtka I. Kotromanića.[109]

* *
*

Ova historiografska skica još jednom pokazuje da se politička i kulturna povijest srednjovjekovne Bosne u svojoj osnovi odvijala u zapadno-europskim

---

[103] Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, I, 33-34, 49-50, 53-54; Fejérpataky, *Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, II, 13-16, 19-22, 23-24, 25-26, 35-38.

[104] Szymański, *HERBARZ œredniowiecznego rycerstwa polskiego*, 235, 245, 298, 300.

[105] M. Bajalović-Hadži-Pešić, Ugarski pećnjaci u beogradskom srednjovekovnom dvoru, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXIII, Beograd, 1976, 25.

[106] J. Deér, *The Dynastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*, 66-69. O heraldičkim značenjima figure lava opširnije: Dennys, *The Heraldic Imagination*, 133-143.

[107] O zmaju kao raširenom simbolu europske srednjovjekovne heraldike: Dennys, *The Heraldic Imagination*, 184-192. Umjetnički motiv koji prikazuje borbu lava, zmaja i viteza u njegovoj općoj formi uživao je široku popularnost u srednjem vijeku, a bio je usvojen i interiran u nekoliko različitih tipova pripovijesti. O tome: O. Réthelyi, The Lion, the Dragon, and the Knight: an Interdisciplinary Investigation of a Medieval Motif, u*: ANNUAL OF MEDIEVAL STUDIES AT CEU*, VOL. 7, Edited by M. Sebők and K. Szende, Central European University, Budapest, Department of Medieval Studies, 2001.

[108] Dennys, *The Heraldic Imagination*, 90, 107.

[109] Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, 84. Crtež izradio: Josip Džambo.

parametrima, s naglašenim refleksima u svijetu simbola i rituala, među kojima je vidno mjesto pripadalo heraldičkim simbolima i njihovim srodnim simboličnim predlošcima. Bez obzira na to što su oni u Fojničkome grbovniku na mnogim mjestima odstupili od standardnog heraldičkog jezika, što su iskrivljeni i netočno prikazani, ostaje neprijeporno da je autor ovog heraldičkog zbornika crpio iz svijeta ideja kojemu su oni izvorno pripadali, što znači da je podloga Fojničkoga grbovnika srednjovjekovna koliko u genealoškom toliko i u politološkom značenju. U kojem pak stupnju i na koji način ostaje da utvrde buduća istraživanja.

Ulazak Fojničkoga grbovnika u znanstveni diskurs

Kako to u Bosni često biva, Fojnički grbovnik pobudio je među prvima pažnju stranaca, u ovom slučaju grofa Ladislava Festeticsa iz Tolne, koji se ljeta 1837. obratio provincijalu bosanskih franjevaca fra Andriji Kujundžiću iz Kreševa da mu nabavi kopiju ovog priručnika.[110] "Čuvan " – kako kaže Solovjev – "u starom manastiru za vreme Turaka kao največa svetinja, kao amanet iz doba nezavisnosti [Fojnički grbovnik] bio je prvi put opisan u 'Srpskom Listu' 1842, br. 18, zatim iste godine u 'Danici Ilirskoj' br. 24."[111] Autor ovog priloga bosanski je franjevac, prosvjetitelj i javni djelatnik Ivan Franjo Jukić, koji se tom pitanju ponovno vratio 1851. "Knjiga spomenuta", kaže on, "dobro i čisto učuvana je, listovi svi su od debelog papira (hartie), naslov knjige pisan je azbukom bosanskom, prezimena plemićka pod gerbovima pisana su latinskim slovima, i to svako prezime gotovo različitim pravopisom, koje ja onako naznačujem, kako je ondi pisano; naslov knjige jest: 'Rodoslovje Bosanskoga, aliti Iliričkoga i Serpskoga vladania; zajedno postavljeno po Stanislavu Rubčiću popu. Na slavu Stipana Nemanjića, cara Serbljena i Bošnjaka 1340.'"[112]

To dakako ne znači da Fojnički grbovnik i ranije nije bio poznat osobito u bosanskim franjevačkim krugovima, tradicionalno osjetljivim prema povijesnim i kulturno-umjetničkim vrednotama. Nakon Jukića Fojničkim grbovnikom pozabavio se fra Antun Knežević, koji ga je opisao u "Zviezdi Zadarskoj" 1863. godine.[113] Davno prije njih ovaj kodeks nije promaknuo pažnji fra Grge Ilijića, biskupa i apostolskog vikara u Bosni, koji je 8. VII. 1800. zapisao latinskim jezikom na njegovoj posvetnoj stranici da je Grbovnik "brižno čuvan" u fojničkom samostanu "od pamtivijeka, naime od zauzeća bosanskog kraljevstva." Čak je i fra Mijo Batinić, jedan od vodećih historiografa

[110] Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, 116-117.

[111] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 79.

[112] I. F. Jukić, Starine bosanske. Rodoslovje popa Stanislava Rubčića, *Bosanski prijatelj*, svezak II, Zagreb, 1851, 78.

[113] Citirano prema: Ć. Truhelka, Ko je bio slikar fojničkog grbovnika?, *GZM BiH*, I, 1889, 86.

Bosne Srebrene, o Grbovniku zabilježio 1913. godine da mu "sama vanjština daje mnogo stoljeća života."[114] Batinić navodi da ga "mjerodavne oblasti priznaju kao autentični kodeks plemićkih grbova", vjerujući da je u njemu sadržan bosanski grb, a "ne onaj, što se danas rabi za Bosnu."

Sve to govori da ni franjevci – čuvari ove dragocjene knjige – početkom XX. stoljeću nisu znali mnogo o okolnostima njezina nastanka i da nisu raspolagali točnom informacijom o tome kako i kada je ona dospjela pod krov fojničkoga samostana, što bi sigurno olakšalo daljni postupak njezina znanstvenog vrednovanja. To je samo jačalo mitski i legendarni karakter Fojničkoga grbovnika koji ga, usprkos vrijednim znanstvenim rezultatima u međuvremenu ostvarenih na njegovu izučavanju, nije napustio ni do danas. Može se pretpostaviti da su ranije generacije fojničkih fratara itekako znale u kojim je okolnostima Grbovnik dospio u Fojnicu, jer knjiga ovakvoga formata i značaja nije mogla zalutati upravo u ovaj drevni samostan. Kako se mogao dogoditi taj prekid pamćenja, je li to objašnjivo samo mutnim vremenima i egzistencijalnim nevoljama koji su gutali i ljude i knjige teško je odgonetnuti, ali se danas ova praznina postavlja kao jedna od prepreka u ukupnome znanstvenom dekodiranju ove knjige.

Ulazak Fojničkog grbovnika u znanstveni diskurs kroz pero fra Ivana Franje Jukića otvorio je nakon dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu 1878. raspravu o vremenu njegova nastanka i autorstva. Tada započeta, ta rasprava do danas je tek dijelom završena.

Kao refleks općeg poleta znanosti obilježenog obnovljenim zanimanjem za prošlost Bosne i Hercegovine, pokretanjem časopisa i osnivanjem znanstvenih institucija, Fojnički grbovnik postao je predmetom sustavnih istraživanja pa već samim tim i povodom različitih tumačenja. Upravo u to vrijeme engleski je putopisac Arthur Evans u svojojoj knjizi *Kroz Bosnu i Hercegovinu u vrijeme bune 1875* zabilježio o Fojničkom grbovniku da je "možda najinteresantnija starina čitave Bosne." Njegova pak rano preminula zemljakinja, Marian Wenzel, jedan od najboljih poznavalaca bosanskih kulturnih prilika srednjega vijeka, bila je neskriveno fascinirana Fojničkim grbovnikom prilikom jedne posjete fojničkom samostanu 1997. godine.

Vjekoslav Klaić prvi je u *Obzoru* (IX, 1879, br., 207, 210) doveo u pitanje godinu njegova nastanka (1340), istaknuvši da Fojnički grbovnik ne može biti stariji od druge polovice XV. stoljeća, ujedno uočivši vezu između starih grbovnika i "Rodoslovlja" Petra Ohmučevića. Franjo Rački otišao je 1880. korak dalje ustvrdivši da ni "Rodoslovlje" ni grbovnici nisu stariji od konca XVI. stoljeća, a kao mjesto njihova nastanka – pozivajući se na ilirsku ideju, latinski pravopis i razvijenu heraldičku vještinu – označio je Dubrovnik. Godinu dana kasnije objavio je grof St. Mjerševski svoj tekst o Fojničkom grbovniku u bečkom časopisu *Jahrbuch für heraldisch-genealogischen Vereins*

[114] M. V. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća 14. do 20*, Zagreb, 1913, 187.

Adler in Wien, *XVII*, navodeći dokaze za tezu da se u ovom slučaju radi o prijepisu iz prve polovice XVII. st. s originala iz XIV. stoljeća. Daljnji iskorak u rasvjetljavanju ovog pitanja označio je Stanoje Novaković u radu Heraldički običaji kod Srba objavljenom 1882. Nastanak južnoslavenskih grbovnika on je doveo u vezu s književnim poletom u Dubrovniku koncem XVI. stoljeća, posebno s djelatnošću Mavra Orbinija, smatrajući ga začetnikom ovog heraldičkog pokreta. Svaki od ovih pionirskih priloga, tim dragocjeniji jer su heraldička znanja tog vremena bila i više nego oskudna, bacio je novo svjetlo na Fojnički grbovnik približavajući se njegovu pouzdanijem znanstvenom vrednovanju.

Korak po korak, potvrđujući da je napredak u historiografiji ponajprije rezultat kolektivnih napora, prašina podignuta oko Fojničkoga grbovnika slijegala se, a do izražaja su dolazila izoštrena i znanstveno fundirana mišljenja. Pokazuje to Rački koji je 1890. ponovio tezu da izvor svih južnoslavenskih grbovnika treba tražiti u Dubrovniku nešto prije Orbinija, odnosno prije 1595. – godine koju nosi Korjenić-Neorićev zbornik. Za razliku od Novakovića smatrao je Rački da su ti grbovnici neposredno utjecali na Orbinija i njegov historiografski rad. Samim tim na površinu je kao jedno od primarnih isplivalo pitanje autorstva Fojničkog grbovnika, pitanje koje je pokušao odgonetnuti Ćiro Truhelka u radu *Ko je bio slikar fojničkog grbovnika?*, objavljenom u Glasniku zemaljskog muzeja br. I. 1889.

Značaj Truhelkina po opsegu nevelikog rada ogleda se prvenstveno u tome što je on problemu pristupio sa stajališta *politološkog dekodiranja heraldičkih sustava*, posebno obrativši pažnju na složeni grb predstavljen na posljednjoj strani Fojničkog grbovnika. Takav pristup urodio je zaključkom da je to "potpis i signatura začetnika grbovnika", te da Ohmučevići u tom složenom grbu imaju prvenstvo.

Na ovom tragu bio je Josip Gelcich koji je iste godine kada i Truhelka objavio opsežan rad *I conti di Tuhelj*, u kojemu je iznio mnoštvo dokaza o izravnoj vezi između porodice Ohmučević i ilirske heraldike. Autorstvo Fojničkoga grbovnika pripisao je Gelcich nekoj osobi iz starije grane Ohmučevića. Na ovo mišljenje izravno se naslanja Vid Vuletić-Vukasović u radu o genealogiji porodice Ohmučević objavljenom 1904, iznoseći tezu da je autor Fojničkoga grbovnika Petar Ohmučević, a da je kodeks kasnije dospio u Fojnicu.[115] Zanimanje za Ohmučeviće i njihovu neobičnu sudbinu isti je autor pokazao još 1890, kada je u Glasniku zemaljskog muzeja objavio rad o njihovim grbovima u Slanom.[116]

Protekle su dakle 62 godine od kada je Jukić uveo Fojnički grbovnik u znanstveni diskurs do objavljivanja Vuletić-Vukasovićeva rada, tokom kojih se oštrilo mišljenje stručnjaka o ovom heraldičkom kodeksu. Uza sva lutanja

---

[115] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 79-80.

[116] V. Vuletić-Vukasović, Grbovi Ohmučevića u Slanomu (u Dalmaciji), *GZM, II*, Sarajevo, 1890.

razumljiva s obzirom na tadašnji razvojni stupanj južnoslavenske historiografije ovo vrijeme nije potrošeno uzalud, nego je budućim istraživačima omogućeno da se sa solidnijim znanjima i sigurnijim postavkama suočavaju s istim pitanjem. Do najjačeg izražaja to je došlo u radu Aleksandra Solovjeva *Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević*, koji je označio strukturalni zaokret u znanstvenom istraživanju *ilirske heraldike* pa time i Fojničkoga grbovnika. Kao mnoga druga bosanska zagonetka i ova je vezana za povijesnu sudbinu zemlje koja je u ljudske živote unosila dramatične i neočekivane preokrete, izlažući pojedince egzistencijalnim iskušenjima nakon nasilne promjene boravka. Daleko od toga da bi bila i jedina, takva povijest vezana je za porodicu Ohmučević, u pozadini čije sudbine se ocrtava nastanak Fojničkoga grbovnika.

Porodica Ohmučević i Fojnički grbovnik

Kao što je Fojnički grbovnik po svome sadržaju i koncepciji idejno naslonjen na bosansko i općenito južnoslavensko srednjovjekovlje, tako i prapočeci same ideje njegova nastanka sežu u to vrijeme vežući se za humsku vlasteosku porodicu Ohmučević. Zahvaljujući arhivskom radu Konstantina Jirečeka u Dubrovniku, dokazana je povijesna egzistencija ove porodice između 1342. i 1487. Riječ je o jednoj imućnoj i uglednoj obitelji s njezinim zavisnim ljudima, čiji su članovi bili prisutni u tadašnjem javnom životu Huma i Dubrovnika. Godine 1487. spomenut je Ivaniš Ohmučević u Dubrovniku kao punomoćnik Vladislava Hercegovića, sina hercega Stjepana Vukčića Kosače.[117]

Ovaj ustaljeni životni tok poremećen je osmanskim osvojenjem Huma 1482, kada su mnoge plemićke obitelji emigrirale na teritorij Dubrovačke republike ili dalje na zapad. Ta izbjeglička bujica ponijela je i Ohmučeviće izbacivši ih u Slanom – negdašnjoj bosanskoj luci koja je darovnicom kralja Stjepana Ostoje 1399. prešla u posjed Dubrovčana - gdje su otpočeli novi život. Od 1540. poznat je Ivelja Ohmučević koji se obogatio prevozeći žito iz Tesalije u Dubrovnik i Italiju. On je ujedno i prvi Ohmučević o kojemu se zna pouzdano izvan porodičnih genealogija. O njegovu materijalnom položaju govori i to da je 1553. kupio nekoliko kuća od dubrovačke vlasteoske porodice Gradić.[118]

Iako su se dobro snašli u novoj sredini čija im životna pravila zahvaljujući intenzivnim vezama između Dubrovnika i zaleđa nisu mogla biti nepoznata, Ohmučevići su ostali pripadnici nižeg staleža jer prema zakonima Dubrovačke republike strane plemićke titule nisu priznavane na njezinu teritoriju.[119]

---

[117] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 82.

[118] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 82-83; I. Banac, *Grbovi biljezi identiteta,* Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb, 1991, 12.

[119] Banac, *Grbovi biljezi identiteta,* 12.

Plemenita humska gospoda osjećala je to kao društvenu degradaciju, koju do kraja nije mogao ublažiti ni imetak stečen i stalno umnožavan trgovinskim operacijama.

Ivelja Ohmučević imao je petoricu sinova od kojih su četvorica stupila u španjolsku pomorsku službu u Napulju. Kako su se Ohmučevići našli u vojnim redovima tadašnje vodeće pomorske sile Europe iz dostupnih izvora nije moguće dokučiti, ali nema sumnje da su samo iznimno sposobni i prodorni pojedinici, osim toga avanturističkog duha, mogli izboriti takav položaj. Od Iveljinih sinova najveću slavu je stekao Petar Ohmučević, admiral kralja Filipa II. On je izgleda odlazio čak u Indiju, a posebno se istaknuo u španjolskom osvajanju Portugala 1580. i Azorskog otočja 1582, da bi 1588. zapovijedao cijelom eskadrom (Classis Illyrica) od dvanaest velikih brodova i 3200 mornara, većinom iz dubrovačkih oblasti, u sklopu Nepobjedive armade Filipa II. Ista ova eskadra sudjelovala je u pohodu protiv Engleske. Ostala tri Ohmučevića nisu bili takve sreće i smrt ih je zadesila u pomorskoj službi u Alžiru, Flandriji i Italiji. Don Pedro je umro prirodnom smrću 1599. u Lisabonu kao španjolski Capetano generale del Mar.

Ambicija don Pedra Ohmučevića nije mirovala ni u danima njegove najveće slave, dok se nalazio na visokom položaju u armadi španjolskog kralja. Njegov cilj bio je uvrštenje u neki od španjolskih viteških redova, a to je mogao postići jedino uz dokaz da je osam njegovih predaka posjedovalo plemićku titulu uz klauzulu da u obitelji nije bilo Židova, heretika i muslimana. Budući da nije imao dokaza o svome plemstvu, obratio se 1584. dubrovačkom vicekonzulu ali je dobio odgovor da Dubrovačka republika ne zna za vlastelu Ohmučeviće. Don Pedra to nije obeshrabrilo tako da je u cilju dokazivanja svog plemićkog porijekla posegnuo za falsifikatima, izmišljajući *genealoške i heraldičke fikcije*. Iste godine kada se obratio dubrovačkom vicenkonzulu, dobio je don Pedro Ohmučević uvjerenje o svom plemićkom porijeklu od bosanskog biskupa Antuna Matthaeis iz Požege. Ovaj dokument koji seže u davninu, čak do vremena srpskog cara Dušana čiji je jedan službenik predstavljen kao daleki predak don Pedra, predstavlja *početak ilirske heraldike*. To je ujedno neoboriv dokaz da heraldički zbornik popa Stanislava Rubčića tada nije postojao jer bi inače bio spomenut u dokaznom materijlu o plemstvu Ohmučevića, čime je ova problematična ličnost eliminirana iz svih kombinacija vezanih za autorstvo Fojničkoga grbovnika.

Nakon što je 1588. vjerojatno opet bio odbijen od dubrovačkih vlasti kojima je preko konzula u Genovi podnio molbu za priznanje plemićkoga statusa, potražio je don Pedro Ohmučević drugi put kojim bi došao do istog cilja. Prikupivši nove podatke i isprave, podnio je 17. III. 1594. molbu napuljskom vicekralju. Nakon detaljnog postupka, angažirajući benediktinca Grigorija Akvilarina iz Dubrovnika i franjevca Angela Gregetija iz Trogira kao ljude vješte *ilirskom jeziku*, izdao je kraljevski savjet u Napulju 17. V. 1594. dekret

kojim je don Pedru Ohmučeviću priznao plemićki status.[120] Time je završen tek jedan, ne i najvažniji dio mnogo kompleksnije povijesti, jer se već sljedeće godine, i ne slučajno, javlja Korjenić-Neorićev grbovnik koji stoji u izravnoj vezi s don Pedrovim priručnikom i Fojničkim grbovnikom. Tako je rođen jedan "veličanstveni falsifikat", koji će u svoje vrijeme, ali i kasnije, odigrati ključnu ulogu u nastanku drugih *ilirskih grbovnika*.

Sve ove razigrane heraldičke fikcije i kombinacije, na drugoj strani, snažan su refleks suvremenih političkih okolnosti obilježenih snažnim antiturskim pokretom s centrom u Napulju, odakle se dirigiralo pokretom balkanskih kršćana protiv Osmanskoga Carstva. Godine 1593. zaratio je austrijski car protiv sultana, a dvije godine kasnije primio je austrijski vladar kršćane u Bosni i susjednim oblastima pod svoju zaštitu. U toj uzavreloj atmosferi oživljene su uspomene na srednjovjekovna carstva i države, na drevni Ilirik i Makedoniju, tada se javlja *ilirski grbovnik* Ohmučevića s ciljem da Talijanima i Španjolcima pokaže političku prošlost balkanskih kršćana sa tako sjajnom tvorevinom koja je obuhvaćala Makedoniju, Iliriju, Bosnu, Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Bugarsku, Srbiju, Rašku i Primorje.[121] Tako se i na ovom primjeru očituje da heraldičke promjene stoje u izravnoj vezi s političkim promjenama i aspiracijama, odnosno da su politički programi uvijek nalazili odjek u heraldici, odnosno grbu kao slikovnom simbolu. To ujedno govori da misao o političkom jedinstvu nije nestala u vihoru ratnih zbivanja iz 1463.[122] Vidljivo je to i u *grbovničkom pankroatizmu* Pavla Rittera Vitezovića (1652-1713), znanstvenika i umjetnika koji je živio u doba osmanskog povlačenja s Balkana. Radeći na svojoj "Stematografiji" on je također crpio iz dviju kopija Ohmučevićeva grbovnika formulirajući svoj svijet ideja kao "povijesni konstrukt i politički program."[123] Ova zakonomjernost – povezanost politike i heraldike – na površinu je isplivala i nakon ulaska Austro-Ugarske u BiH 1878, kada je otvorena rasprava o bosanskom grbu čije rješenje nije bilo lišeno političkih konotacija.[124]

Korjenić-Neorićev grbovnik i Fojnički kodeks

Kao po nekom ustaljenom paradoksu južnoslavenske povijesti, bosanske posebno, priručnik don Pedra Ohmučevića nije sačuvan u izvorniku, i poznat je tek posredno preko najmanje šesnaest kopija mijenjanih i adaptiranih po potrebi, među koje treba uvrstiti i Fojnički grbovnik. Prvi i don Pedrovu

---

[120] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 82-87.

[121] Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 105-106.

[122] Novaković, Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti, 77.

[123] Banac, *Grbovi biljezi identiteta*, 17-19.

[124] E. Laszowski, Stari grbovi zemalja Nezavisne Države Hrvatske, *Viestnik hrvatskoga arheoložkoga društva*, XXII-XXIII, Zagreb, 1941/42, 216-217.

heraldičkom kodeksu najbliži jest grbovnik porodice Korjenić-Neorić iz 1595, čije autorstvo je Solovjev pripisao nekoj osobi bliskoj don Pedru, pretpostavljajući da bi to mogao biti franjevac Beno Orsini iz Slanog, prijatelj Ohmučevića i budući biskup Lješa u Albaniji. Ovaj grbovnik nalazio se u Dubrovniku u posjedu Ohmučevića do XIX. stoljeća, kada ga je kupio i u Zagreb prenio Ljudevit Gaj.[125] On je vjerovao da Korjenić-Neorićev grbovnik, afirmirajući državu Nemanjića 1340, odražava ilirski dvorski život u duhu europskih shvaćanja.[126]

Već samo ime ovog grbovnika puna je enigma, a profesor Banac pretpostavlja da bi Korjenić-Neorić mogao biti "heraldik iz Dubrovnika koji je precrtao Ohmučevićev grbovnik", ne isključujući mogućnost "da je to bilo obiteljsko ime osobe (ili osoba) koja je naručila prijepis."[127] Bilo kako bilo, točnoj dataciji nastanka Fojničkoga grbovnika najviše se približio Aleksandar Solovjev minucioznom analizom izvora utvrdivši da je ovaj kodeks nastao "za najmlađu granu Ohmučevića, verojatno oko 1675. ili čak oko 1688, kada je Antonio Ohmučević imao najviše veza sa fojničkim franjevcima, tražeći svoja nasledna prava *na feudne župe Smucku i Tuheljsku.*"[128]

Sin Pjer-Damjana Ohmučevića (†1661) koji je također služio u španjolskoj mornarici a 1664. postao admiral dubrovačke mornarice, Antonio Ohmučević nije žalio golemog truda, nije prezao čak ni vlastiti život staviti na kocku samo da dokaže da je pripadnik ove porodice koja je u međuvremenu svoju stvarnu i izmišljenu slavu razglasila po cijeloj Europi. Žedan slave, dobio je Antonio Ohmučević od dubrovačkog senata 1. II. 1675. potvrdu o svom porijeklu, da bi patentom austrijskog cara od 2. XI. 1678. Pjer-Damjan i njegova tri sina bili priznati za prave ugarske plemiće te bosanske i makedonske barune; 1679. postali su carevi peharnici, a 16. IV. 1682. ubilježeni su u rimski patricijat. Za zasluge stečene u carskoj vojsci, osobito u borbi protiv Turaka kod Dervente, primljen je listopada 1688. u vitezove sv. Jurja i sv. Bazilija, a 1693. potvrđena su mu prava na feudalne posjede *Smucka i Tuhelj*. U to vrijeme tajno odlazi u Bosnu, a bosanski franjevci Antun Tonković i Lavro Alaupović izradili su za njega geografsku kartu župe Smucke s gradom Tuhelj pored Kreševa.[129] Zadnje decenije XVII. st. obilježene neuspjelom turskom opsadom Beča 1683. i oslobođenjem Budima 1686. probudile su nadu i drugih bosanskih emigranata koji su u raznim državama došli do ugleda i časti da je kucnuo čas oslobođenja Bosne što je, između ostalog, svoj odraz našlo u njihovu literarnom stvaralaštvu.[130]

---

125 Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 87-88; Banac, *Grbovi biljezi identiteta*, 13.

126 Banac, *Grbovi biljezi identiteta*, 25.

127 Banac, *Grbovi biljezi identiteta*, 133.

128 Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 104.

129 Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević, 93.

130 B. Drechsler, Jura Radojević Gizdelin, knez od Bosne. Crtica iz stare bosanske književnosti, Savremenik, *Mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 3, 1909, 126.

Vjerojatno ne bez neke osnove zabilježio je Orbini u svom djelu tiskanom 1601. da se župa Luka "nalazi u Bosni, kod grada Tuhalje."[131] O Tuhelju - gradu gdje je u srednjem vijeku od 1160. bila izgrađena crkva - pisao je 1790. dubrovački kroničar Jakov Lukarević.[132] Utvrdu Tuhelj – "usrid Bosne među Kreševom i Konjicem" – spominje Andrija Kačić.[133] Ostatke ove utvrde, uz lijevu obalu potoka Tuhelja, identificirao je Radimsky i svoj nalaz objavio u Glasniku zemaljskog muzeja 1891.[134] Župa Smucka *(Smucicha)* spominje se u jednom dubrovačkom dokumentu iz 1428.[135] Godine 1653. tiskana je u Napulju knjiga s privilegijama knezova od Tuhelja, obiteljske linije Ohmučevića-Grgurića.[136] Nastojeći legitimizirati svoja navodna plemićka prava, ističući bosansko porijeklo koje su mu autori s početka XX. stoljeća osporavali, očekujući skoro oslobođenje Bosne i u tom cilju nastojeći steći što više privilegija i prava, na utvrdu Tuhelj pretendirao je Jura Rodojević rođen vjerojatno oko 1630. u splitskom zaleđu na području pod turskom vlašću, osoba koja je poput Ohmučevića svoje prezime također proširila dodatkom Grgurić.[137] S posebnim zanosom pjeva Radojević o Gospi Olovskoj, koja je pored sv. Jeronima i sv. Kuzme i Damjana glavna zaštitnica Ohmučevića-Grgurića prikazana i na njihovu grbu.[138] U hrvatskom zagorju postoje također utvrda Tuhelj i živa tradicija o bosanskom porijeklu njezinih stanovnika.[139]

Unutar ovih geografskih i povijesnih koordinata, uključujući evokacije na bosansku prošlost Ohmučevića koju tek treba detaljno istražiti[140], ocrtavaju se okolnosti koje su porodile Fojnički grbovnik, ime i motivi njegova naručioca, kao i mjesto u kojemu je pohranjen tj. samostan Sv. Duha u Fojnici. Danas se može uzeti za sigurno da su tzv. *ilirski grbovnici* nastali pretežno u krugovima katoličkog građanstva ili svećenstva u emigraciji izvan Bosne i da su odražavali

---

[131] M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*. *Prevela* Snježana Husić. *Priredio i napisao uvodnu studiju* Franjo Šanjek. Povijest hrvatskih političkih ideja, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 1999, 283.

[132] Citirano prema: M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo, 1957, 119.

[133] I. Ruvarac, O privileđijama kuće Ohmučevića-Grgurića, *GZM,* II, Sarajevo, 1890, 267.

[134] V. Radimsky, Podor gradine Tuhelja u Bosni, *GZM,* III, Sarajevo, 1891, 53-54.

[135] Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 156-157; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir a l' histoire des croisades au XV siecle*, II, Paris, 1899, 241.

[136] Ruvarac, O privileđijama kuće Ohmučevića-Grgurića, 263-264.

[137] I. Nujić, Jura Radojević: vitez-pjesnik iz Olova. *Referat pročitan na znanstvenom skupu u povodu 300. obljetnice stradanja samostana i crkve u Olovu (1704-2004) održanom na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu 15. i 16. X. 2004.*

[138] Š. Urlić, Nekoliko sitnih vijesti o Jurju Gizdelinu, *Nastavni vjesnik, Časopis društva hrvatskih srednjoškolskih profesora*, XXIII, 1915, 211.

[139] Drechsler, Jura Radojević Gizdelin, knez od Bosne, 123-124.

[140] Vuletić-Vukasović (Grbovi Ohmučevića u Slanomu u Dalmaciji, 41) iznio je tezu da su se posjedi Ohmučevića prvotno nalazili na Glasincu.

drukčije političke i socijalne impulse nego su to bili srednjovjekovni.[141] Zato *ilirski grbovnici* ne odražavaju realno, nego poželjno historijsko stanje, nastalo s jedne strane iz povezanosti njihovih poručioca s Bosnom i njezinom srednjovjekovnom političkom slavom, s druge strane pak iz potrebe da se anticipira novo političko stanje i utvrde društvene pozicije nakon oslobođenja od Turaka.

Heraldički repertoar Fojničkoga grbovnika u svjetlu srednjovjekovne bosanske heraldike

Heraldika je srednjovjekovna po porijeklu i vezana je za identifikaciju. To je sistem identificiranja osoba posredstvom nasljednih znamenja postavljenih na štit, sistem koji je nastao u zapadnoj Europi u srednjem vijeku.[142] Pravilno primijenjena, heraldika je veoma egzaktan i precizan sistem identifikacije daleko dostatniji nego bilo koji sistem imena; heraldički pečat mnogo je veće vrijednosti nego puki potpis jer daje bogatstvo detalja o osobi.[143] U društvima poput onih u Europi između 1000. i 1800, u kojima je ogromna većina ljudi bila isključena iz intelektualnog obrazovanja, odnosno iz direktnog ili indirektnog sudjelovanja u vlasti, metaforičke forme komunikacije i emocionalnih asocijacija igrale su esencijalnu ulogu.[144]

Srednjovjekovna bosanska heraldika produkt je i ogranak zapadnoeuropskih utjecaja, s Ugarskom kao jednim od najvažnijih posrednika jer je Bosna, inače u tijesnom kontaktu s Ugarskom, slijedila ugarski običaj s obzirom na heraldiku.[145] To znači da je neusporedivo više nego to svjedoče preuzeti uzori Ugarska utjecala na izgradnju heraldičkih simbola srednjovjekovne Bosne. Pri tom se primarno ne misli na doslovno preuzimanje heraldičkih motiva - ono je nesporno i višestruko zasvjedočeno - nego više na transmisiju zakonitosti u čijem duhu su se na europskom prostoru formirali vladarski grbovi.[146] Primjena grbova u duhu zapadne heraldike, zahvaljujući ponajprije utjecajima iz Ugarske, širu primjenu našla je i u Srbiji, prvenstveno među višom, vjerojatno i nižom vlastelom.[147] Ne smije se pri tom zaboraviti da je heraldika,

---

[141] Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, 88. Usp. Urlić, Nekoliko sitnih vijesti o Jurju Gizdelinu, 212.

[142] Mackinnon of Dunakin, *The observer's book of Heraldry*, 1.

[143] Mackinnon of Dunakin, *The observer's book of Heraldry*, 2.

[144] Blockmans, *A History of Power in Europe*, 267.

[145] F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick - New Jersey, 1962, 143.

[146] O početnom stadiju nastanka grbova: Fenske, Adel und Rittertum im Spiegel früher heraldischer Formen und deren Entwicklung; Filip, *Einführung in die Heraldik*, 12-16. Za Srbiju: S. Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, Izdavačka zadruga IDEA, Beograd, 1995, 198.

[147] Ćorović-Ljubinković, Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji, 182.

kao već gotov proizvod, iz zapadne Europe donesena u Ugarsku. Heraldička shvaćanja učvrstila su se u Ugarskoj u XIII. st., da bi pod kraljem Karlom Robertom (1309-1342) francuska riječ *cimier* kao naziv za grb (ugarski *cimer)* bila preuzeta u domaći jezik.[148]

Daljnji pravac rasprostiranja ovih utjecaja vodio je preko Hrvatske, odnosno istočnojadranskih komuna, odakle su početkom XIV. st. - vjerojatno uz značajnu ulogu Šubića kao posjednika *potpunog grba* - našli put do bosanskog feudalnog društva koje ih je "s primjetnom žudnjom prihvaćalo."[149] Ovdje se vršila "kodifikacija" heraldičkih motiva, koji su kao "tipično zapadnjački vidovi iskazivanja plemenitosti"[150] svuda nezadrživo osvajali prostor. Tako se širilo polje heraldike - *"stenografije povijesti."*[151]

Ovaj djelatni princip posredništva korijen je uhvatio na cijelom europskom području. Svi su usvajali standardizirane forme, tako da je ovaj živopisni srednjovjekovni imaginarij sastavljen od lavova i vukova, medvjeda i grifona, orlova i sokolova, raznog oružja i arhitektonskih formi, lunarnih i solarnih znakova, kruna i kaciga, nimfi i jednoroga, različitih vrsta flore i faune predstavljao nijemi komunikološki sistem razumljiv u svakom kutku Europe. Svaka epoha težila je izgradnji takvih standardiziranih sistema, srednjovjekovna je izraz našla u ovom šarenilu boja, likova i formi, koji su složeni u bezbrojnim sistemskim rješenjima predstavljali "osobne karte" njihovih vlasnika.

Tipični karakter heraldike u Nizozemskoj i Belgiji dali su utjecaji iz engleske, francuske, njemačke ili španjolske heraldike. Heraldika u skandinavskim zemljama nije se u svojoj biti jako razlikovala od njemačke, što je vjerojatno bilo zasnovano kroz utjecaj mnogih njemačkih useljenika.[152] U Španjolskoj je bio utjecaj francuske heraldike, što se tiče figura na štitu sigurno odlučujući, dok su u Italiji na sjeveru dokazani snažni utjecaji iz Francuske i Njemačke a na jugu iz Španjolske.[153] Heraldika u Ugarskoj i Poljskoj stajala je pod veoma jakim utjecajem modela iz Francuske, Njemačke i Češke. Heraldički znaci postali su popularni u Poljskoj u XIV. i XV. st.[154] Jak utjecaj njemačke heraldike u Ugarskoj bio je potpomognut kroz tijesne, većinom ratne kontakte ugarskih kraljeva s Austrijom i Češkom u XIII. st., a onda od vladavine Sigismunda Luksemburškog izravno s Carstvom. Rusko plemstvo u srednjem vijeku nije poznavalo heraldiku u zapadnoeuropskom

[148] E. Fügedi, Turniere im mittelalterlichen Ungarn, u: *Das riterliche Turnier im Mittelalter*. Hrsg. von *J. Fleckenstein,* Göttingen, 1986, 394.

[149] Anđelić, Neka pitanja bosanske heraldike, 159, 160; Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, 12; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 282.

[150] Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, 198.

[151] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 22, nap. 36.

[152] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 79.

[153] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 80.

[154] Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000-1500*, 69.

smislu.[155] Heraldičke predodžbe plemstva Firenze ispunjene ljiljanima, lavovima, vukovima, orlovima, zmajevima, polumjesecima i zvijezdama[156] - motivima prisutnim i u srednjovjekovnoj Bosni - znak su univerzalnog raspoznavanja i umjetničkih formi koje su nezaustavljivo osvajale ljude i prostore. Tako su se u bogatom spektru pojavnih oblika širila bosanska duhovna obzorja, feudalno društvo dostizalo je puninu svog izraza, a "društvene i misaone srodnosti postaju moćnim, neuništivim oblicima spajanja."[157]

Srednjovjekovnu heraldiku treba promatrati s tri gledišta: kulturnog, genealoškog i politološkog. U bosanskom slučaju dosad je istraživan pretežno kulturološki aspekt – kulturni utjecaji na srednjovjekovnu Bosnu. Genealoško i politološko značenje heraldičkih amblema na bosanskim grbovima u istraživanjima je tek načeto. U daljnjim znanstvenim postupcima bit će potrebno dekodirati politološko značenje pojedinih grbova, a u genealoškom pogledu otkrivati porijeklo, odnosno nasljeđivanje i daljnje oblikovanje grbova kroz nove veze i novi socijalni status vlasnika grbova. Namjera ovog teksta je da potakne upravo takvu vrstu istraživanja, stavljajući akcent na vezu između srednjovjekovne heraldike i heraldičkih motiva sadržanih u Fojničkome grbovniku.

Jednu takvu naznaku dao je pionir bosanskohercegovačke medievalistike Ćiro Truhelka u spomenutom radu objavljenom 1889. Tom prigodom, odgonetajući autora Fojničkog grbovnika, Truhelka je zapisao: "U tom prijepisu sačuvani su grbovi porodica, koje se za provale Turaka iseliše, te u tugjinstvu sačuvaše i ime i grb svoga plemstva; nadalje porodica, koje prigrlivši islamsku vjeru doduše promijeniše svoja porodična imena, ali su sačuvale tradiciju svog plemstva; najzad takogjer takovih porodica, kojima je tečaj vremena izbrisao trag i spomen."[158] Slično je nakon Truhelke razmišljao fra Mijo Batinić, navodeći da su u Fojničkom grbovniku sadržani grbovi "nekih poznatijih plemićkih obitelji, od kojih su neke izumrle, neke i sad žive u raznim krajevima."[159] Time je zacrtan genealoški smjer budućih istraživanja, jedan od najaktualnijih znanstvenih izazova vezanih za Fojnički grbovnik, jednako aktualan i u godini tiskanja novog reprint izdanja.

Ta dimenzija uvjetovana je i tijesno povezana sa kompleksnom znanstvenom valorizacijom predložaka iz kojih su crpili autori *ilirskih grbovnika*. Na taj smjer navodi heraldički repertoar Fojničkog grbovnika koji - iako osiromašen i u nekim segmentima grubo pojednostavljen i falsificiran - ipak upućuje na zapadne izvore.

---

[155] Filip, *Einführung in die Heraldik*, 82.

[156] Brogan, *A Signature of Power and Patronage*, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243. i dalje.

[157] Usp. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 76.

[158] Truhelka, Ko je bio slikar fojničkog grbovnika?, 86.

[159] Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici*, 187.

U prvom redu to je grbovnik Virgila Solisa objavljen u Nürnbergu 1555, zatim Kozmografija Sebastijana Münstera tiskana u Baselu 1544, odnosno njezino redigirano talijansko izdanje iz 1575.[160] Ne smije se, međutim, isključiti mogućnost – računajući sa stoljetnim živim diplomatskim vezama bosanskih velmoža i zapadnih dvorova – da su pred očima tih *ilirskih kompilatora* stajali i srednjovjekovni bosanski heraldički originali ili bar njihove koliko-toliko vjerne kopije[161], budući da je heraldički sadržaj Fojničkoga grbovnika u nekim svojim segmentima upadljivo sličan onom srednjovjekovnom. Na takav zaključak navode likovne kompozicije sadržane u pojedinim od grbova kao što je slučaj s grbom Kosača i Jablanovića (Pavlovića).[162] Srednjovjekovne refleksije sadržane su također u grbovima Kotromanića i Tvrtkovića. U prvom slučaju one se ogledaju u prisustvu lava nekad zastupljenog na četverostrukom dukatu kralja Tvrtka I. Kotromanića, u drugom slučaju pak u prisustvu šest ljiljana raspoređenih na dva polja štita, što ponajprije upućuje na grb prvog bosanskog kralja koji je svjetlo dana ugledao nakon njegova okrunjenja u Milima 1377, ali i na grb Hrvoja Vukčića Hrvatinića s početka XV. stoljeća kada je on pripadao političkom taboru napuljskog kralja Ladislava.[163] Isti je slučaj s nekim grbovima srpskog plemstva poput Nemanjića na kojemu je prikazan dvoglavi orao[164], nekad naslikan na velikom prijestolnom pečatu bosanskih kraljeva. Međutim, politički sadržaj ovih i drugih grbova s gubitkom političke samostalnosti pao je u zaborav i pretvorio se u zagonetku.[165] U njezinu odgonetanju u obzir svakako treba uzeti i sutješko Rodoslovlje Petra Ohmučevića, na kojemu se ocrtava "bosansko-ilirska ideja", odnosno predstava o negdašnjoj slavi bosanskog kraljevstva. Nju pojačava okolnost da je slikar Rodoslovlja, kako je na osnovi jezičnih finesa zaključio Rešetar, bio rodom iz sjeverozapadne Bosne.[166]

Na iste srednjovjekovne predloške upućuje više heraldičkih motiva predstavljenih na grbovima Fojničkoga kodeksa: lav, ljiljan, kruna, žezlo sa završetkom u obliku ljiljana, ruka s mačem (sabljom), zmaj, vuk, grad sa tri kule, zvijezda i polumjesec. Štit u obliku trokuta na većini grbova Fojničkoga grbovnika također ukazuje na srednjovjekovne predloške.[167] Na ovom tragu čini se vrijednim temeljito pretresti pitanje heraldičkih utjecaja koji su u Bosnu stizali iz susjedne Hrvatske.[168]

---

[160] Banac, *Grbovi biljezi identiteta*, 14-15.

[161] Usp. Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, 88.

[162] Fojnički grbovnik, Oslobođenje, Sarajevo, 1972, br. 22, 24,

[163] Fojnički grbovnik, br. 12, 15. Usp. Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, 89.

[164] Fojnički grbovnik, br. 13.

[165] Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, 88.

[166] Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, 99, 102, nap. 61.

[167] Fojnički grbovnik (vidi odgovarajuće primjere)

[168] Usp. B. Zmajić, Razvitak heraldike u banskoj Hrvatskoj, *Viestnik hrvatskog državnog arhiva*, XI, Zagreb, 1945.

Generalno uzevši pred historičarima je zadatak da istraže južnoslavenske pa time i bosanske korijene Fojničkog grbovnika[169], a oni po svemu što se zna i historijski i genealoški i kulturološki sežu u srednji vijek.

Istom će znanstvenom postupku biti potrebno podvrgnuti isprave na temelju kojih su Ohmučevići dokazivali svoje plemenito porijeklo. Uzimajući u obzir stilske i diplomatičke odlike samo jedne od njih - ispravu srpskog cara Dušana datiranu 1349. - ne bi trebalo predstavljati iznenađenje ako buduća istraživanja ustanove da su prilikom izrade falsifikata Ohmučevići u svojim rukama imali primjerke nekih originalnih dokumenata.[170] Povijesno zasvjedočeni arhivi nekih srednjovjekovnih bosanskih porodica - Hranića-Kosača, Hrvatinića, Pavlovića i Kotromanića - i raznošenje isprava u godini pada bosanske države 1463. čije posljedice je ispravom izdanom u Rimu 11. VII. 1469. pokušao ublažiti papa Pavao II.[171], tu pretpostavku čine još ozbiljnijom. Koliko se tog neprocjenjivog kulturnog blaga tada prelilo preko granica Bosne teško će ikad biti ustanoviti, ali je sasvim sigurno da povijest bosanske srednjovjekovne emigracije još uvijek čeka na svoje historiografsko pero.

Fojnički grbovnik pred novom generacijom bosanskohercegovačkih medievalista

Zadnji i jedini put Fojnički grbovnik tiskan je u kvalitetnom reprint izdanju sarajevskog Oslobođenja 1972, ali od tada nije pobudio veću pozornost znanstvenih krugova, dok su vrijedni istraživački rezultati sabirani preko stotinu godina, prije svih Aleksandra Solovjeva, ostali uglavnom *mrtvi kapital*. Obnovljeni interes za bosansku prošlost općenito, za srednji vijek i osmansko razdoblje posebno, bio je jedan od snažnih poticaja izdavačkoj kući *Rabic* iz Sarajeva da Fojnički grbovnik ponovno vrati u javni diskurs, inače preko svake mjere kontaminiran mitološkim i ideološkim interpretacijama povijesti. U stvarnosti u kojoj se miješaju mitska prošlost i okrutna tranzicijska sadašnjost, okrenutost prošlosti i traganje za sumnjivom slavom predaka lišena je svakog dubljeg smisla, dovodeći budućnost na tanak led koji puca pod nogama suvremenika. Tako shvaćena povijest, sa njezinim parcijalnim i kratkovidnim etnokonfesionalnim istinama u pravilu međusobno posvađanim, usmjerena je protiv čovjeka i njegovih vitalnih potreba vrebajući ga stalno iz busije poput drumskog razbojnika. Iz povijesti se, naravno, ne može izići kao sa dosadne kazališne predstave jer nam je njezina sjenka uvijek za leđima, a naš način razmišljanja i recepcije suvremenosti u mjeri koje često nismo svjesni

---

[169] Usp. S. M. Džaja, Povijesni okviri kulturne djelatnosti bosanskih franjevaca 19. stoljeća, u: *Jukić, 2* (Zbornik radova), Sarajevo, 1972, 111.

[170] Ruvarac, O privileđijama kuće Ohmučevića-Grgurića, 265-266.

[171] E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ob anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892, 279.

dirigirani su upravo povijesnom ostavštinom, ali se od povijesti može napraviti i oruđe i oružje; oruđe za melioraciju ljudskoga duha, oružje za atak na drugoga uz borbeni poklič pradjedovskih atavizama. Pred nama je zapravo onaj izbor kako ga je svojedobno formulirao Jean Paul Sartre naglasivši da svoju povijest sami možemo birati.

Da je to tako pokazat će i pasus iz rodoslovlja bosanskih i srpskih vladara – listini izrađenoj u bojama na pergamentu koji se stoljećima čuvao u samostanu u Kraljevoj Sutjesci – čiji je nastanak Ćiro Truhelka argumentirano vezao za više puta spomenutog don Pedra Ohmučevića:

“Petar Istie Ohmučevića sin, po starini Bošnjanin, a radi nevolnoga razmira i pogube Bosanski pričastja njegovi starieh, sad je Dubrovčanin koji za milos njegove stare gospode složi i postavi ovo rodoslovje za spomen i slavu Bosansku i svakoga vridna Bošnjana, dokoli Bog bole dopusti i njegova sveta vola izvrši.”[172]

Ilirske fantazmagorije Ohmučevića potaknute jačim zanimanjem za genealogiju, plemićko porijeklo i stare kraljeve[173], osim toga nastojanjem za osiguranjem vlastitog socijalnog položaja u novoj sredini, ostavile su znanosti mogućnost da u magli falsifikata traga za genealoškim, političkim i kulturnim kontinuitetom između dviju epoha: bosanskog srednjovjekovlja i novoga vijeka koji je u sebe usisao i ponekad do teške raspoznatljivosti doveo mnogo od onog ljudskog i kulturološkog *materijala* vezanog za svijet *dobrih Bošnjana*. Na sadašnjoj razini informacija - govoreći o njegovu mjestu u nastanku modernih nacionalnih integracija - čini se da Fojnički grbovnik nije - bar ne izravno - odigrao značajniju ulogu u nastanku političke ideologije ilirstva prisutne u bosanskim franjevačkim krugovima tokom XIX. stoljeća ali i ranije.

Zadatak da se tom zamršenom ali znanstveno plodnom problematikom pozabavi u onome duhu kako ga je još prije jednoga stoljeća formulirao Ćiro Truhelka: “list po list, grb po grb” stoji pred novom generacijom bosansko-hercegovačkih medievalista, koja se sa svojim prilozima upravo pojavljuje u znanstvenoj javnosti.

REZIME

Srednjovjekovna bosanska heraldika, s obzirom na vrijeme njezina nastanka i opće zakonitosti razvoja prepoznatljive u rasporedu i fondu heraldičkih motiva, njihovoj umjetničkoj stilizaciji i naglašenom vjersko-političkom

[172] Truhelka, Ko je bio slikar fojničkog grbovnika?, 89. Kasnije je nastao spor oko čitanja riječi “Istie” koja je, kako tvrdi Solovjev pozivajući se na Milana Rešetara, po svemu sudeći glasila “Ivelje”. Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, 87-90.

[173] Novaković, Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti, 122.

značenju, produkt je i ogranak zapadnoeuropskih utjecaja s Ugarskom kao jednim od najvažnijih posrednika. Svoj puni procvat ona je doživjela u drugoj polovici XIV. i prvoj polovici XV. stoljeća, a taj razvoj pratio je kako opću razvojnu liniju bosanskog feudalnog društva, tako i političku emancipaciju bosanskog kraljevstva predstavljenu u *bosanskoj kruni* kao vrhunskom političkom i heraldičkom simbolu prisutnom diljem tadašnje Europe. To još jednom pokazuje da se politička i kulturna povijest srednjovjekovne Bosne u svojoj osnovi odvijala u zapadno-europskim parametrima, s naglašenim refleksima u svijetu simbola i rituala, među kojima je vidno mjesto pripadalo heraldičkim simbolima i njihovim srodnim simboličnim predlošcima.

S propašću političke samostalnosti Bosne 1463, budući da u Osmanskom carstvu heraldika nije pripadala raširenim društveno-političkim obrascima, bosanska srednjovjekovna heraldika potisnuta je iz tadašnjeg društvenog diskursa. Nije zato neobično, nego upravo zakonomjerno da tzv. *ilirski grbovnici* među kojima i Fojnički nastaju pretežno u krugovima katoličkog građanstva ili svećenstva u emigraciji na Zapadu, odražavajući drukčije političke i socijalne impulse nego su to bili srednjovjekovni. *Ilirski grbovnici* ne odražavaju realno, nego poželjno historijsko stanje, nastalo s jedne strane iz povezanosti njihovih poručioca s Bosnom i njezinom srednjovjekovnom političkom slavom, s druge strane pak iz potrebe da se anticipira novo političko stanje i utvrde društvene pozicije nakon oslobođenja od Turaka.

Bez obzira na to što heraldički motivi u Fojničkome grbovniku na mnogim mjestima odstupaju od standardnog heraldičkog jezika, što su iskrivljeni i netočno prikazani, ostaje neprijeporno da je autor ovog heraldičkog zbornika crpio iz svijeta ideja kojemu su oni izvorno pripadali, što znači da je podloga Fojničkoga grbovnika srednjovjekovna koliko u genealoškom toliko i u politološkom značenju. U kojem pak stupnju i na koji način ostaje da utvrde buduća istraživanja.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Wappenbuch von Fojnica,
Illyrische Heraldik *und bosnisches Mittelalter*

Im Jahr 1463, als Bosnien seine politische Selbstständigkeit verliert, erfährt auch die bosnische mittelalterliche Heraldik ihren Untergang, da im Osmanischen Reich diese nicht mehr zu den bedeutenden politisch-sozialen Formen gehörte. Aus dem Grund ist dies gerade massgebend für die Tatsache, dass die so genannten illyrischen Wappenbücher, unter welchen sich auch das Wappenbuch von Fojnica befindet, hauptsächlich in den katholischen bürgerlichen und klerikalen Kreisen entstanden sind, welche durch ihre Emigration im Westen andere politische und gesellschaftliche Impulse im Unterschied zu den mittelalterlichen aufrechterhalten konnten. Die Illyrischen Wappenbücher stellen nicht die reale, sondern die gewünschte geschichtliche Lage dar, welche auf der einen Seite aus den Verbindungen ihrer Auftraggeber mit Bosnien und ihrer mittelalterlichen politischen Lage und auf der anderen Seite aus dem Bedürfnis nach einer Antizipation der neuen politischen Lage sowie nach der Bestätigung der sozialen Positionen nach der Befreiung von den Türken entstanden ist.

Abgesehen davon, dass die heraldischen Motive im Wappenbuch von Fojnica an vielen Stellen nicht mit der standardisierten heraldischen Ausdrucksform übereinstimmen, muss trotz allem anerkannt werden, dass der Autor dieses heraldischen Buches aus der ursprünglichen Ideenwelt der Heraldik die Motive geschöpft hat, was wiederum heisst, dass die Grundlage des Wappensbuches von Fojnica eine mittelalterliche sowohl in ihrer politischen als auch genealogischen Bedeutung ist. In welchem Masse und auf welche Weise muss noch durch weitere Forschungsarbeit geklärt werden.

Zusammenfassung übersetzt von Iva Lučić